

Ahmet Şimşek ve Can Tankut Esmen'in "Türk Tarihinin Yazımına İlişkin Bazı Sorun Tespitleri ve 'Zihniyet Temelli Tarih' Modeli Önerisi" Başlıklı Makaleleri Hakkında Görüşler

Ali Ulvi Özdemir, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,

ORCID:0000 0001 9078 0423

E-posta: ulvi68@hotmail.com

Giriş

Bu yazı, Türk tarih yazımına yönelik önemli noktalara değinen bir makale hakkında düşüncelerimi ve değerlendirmelerimi sunmak, tartışmayı bilimsel platformlarda sürdürmede ilham verici bir işlev üstlenmek ve bu konuya katkı sunacak başka çalışmalara da yol açmak için yazılmıştır. Böylelikle konuyla ilgili tartışmanın sosyal medya platformlarında kısa yorum, eleştiri ve değinilerle sınırlı kalmaması, daha kalıcı ve etkili akademik bir çerçevede sürmesine küçük de olsa bir katkı verebileceğimi düşünüyorum. Bu kısa yazımda, Ahmet Şimşek ve Can Tankut Esmen'in ilgili makalesinden (Şimşek ve Esmen, 2021) kısaca 'makale' olarak söz edeceğim.

Makalenin Giriş Bölümü

Makale, giriş bölümünde, Türk tarih yazımına yönelik eleştiriler, yeni değerlendirmeler ya da öneriler getirmekle birlikte bu çerçeveyi zorunlu olarak aşan bazı önemli değinileri de içermektedir.

Giriş bölümünün hemen başında yer alan bir değerlendirme, makalenin geri kalan bölümünün üzerine temellendiği temel paradigmayı ele vermektedir. Benim ilk eleştirim de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu paradigma, Türk tarih yazımında bence geniş kesimlerin sorgulamadan kabul ettiği temel bir eksikliği içermektedir. Bu paradigmaya göre 'Modernleşme' denilen ve ereği

“Batı ve Batılılaşmaya yönelik” (Şimşek ve Esmen, 2021:379) olan bir süreç vardır ve bu, Türk tarih yazıcılığını da etkilemiştir. Giriş kısmının başında geçen ve 3. Selim dönemi ile başlatılan ve “sistemik modernleşme” kavramı ile karşılanan bir dönem ve sonrasında Tanzimat Fermanı ile devam eden bir modernleşme hareketi söz konusudur. Burada Modernleşme dediğimiz bir süreç, zımnen de olsa devlet yöneticilerinin ve aydın elitin topluma yukardan aşağıya doğru zorla benimsetmeye çalıştığı bir değişim projesi olarak düşünülmektedir. Nitekim makalenin özet kısmında “20. yüzyılın başında ortaya çıkan ‘modern bir Türk ulusu yaratma projesi’nden söz edilmektedir (Şimşek ve Esmen, 2021:375) Bu yaklaşım, modernleşmeyi iradi bir projeye indirgemektedir. Yani bu anlayışa göre, modernleşme denilen şey aslında ‘modernleştirme’ dir. Oysa Modernleşme, devlet ve elitler devleti güçlendirmek ve toplumu bu güçlülüğün bir parçası olması bağlamında biçimlendirmek isteseler de esasen olgusaldır. Makale tarih yazıcılığı üzerinde de etkili olan bir Ulus-Devlet yaratma (makalenin özet kısmında söylendiği şekliyle “modern bir Türk ulusu yaratma”) projesinin belirleyiciliğini temel almaktadır. Modernleşmenin ve ulus (millet) olmanın olgusal boyutu ihmal edildiğinde (ulus olmayı sağlamaya çalışan iradenin -ki bu devlettir- çabasını ve sonuçlarını reddetmeden) Osmanlı-Türk toplumundaki tüm yenilikler gibi tarih yazıcılığı üzerinde de etkili olan bütün iradi olmayan, kendiliğinden gelişen, olgusal dinamikler de ihmal edilmiş olur. Nitekim bana göre, bu makalenin yazarlarının devlet merkezli bir tarih yazıcılığı akımını eleştirmeleri ve doğal olarak da bu akımdan kopmaları da aslında Türk toplumunda son yıllarda belirtileri çok değişik alanda görülebilen ‘modern toplumu’ oluşturan olgusal dinamiklerinin bir sonucudur. En basitinden ve kestirmeden söyleyecek olursak modernleşmenin olgusal boyutu en çok kentleşme ve dünyevileşme olarak görünür. Toplumun %85-90’ının köylerde yaşadığı bir toplumda elit aydınların devlet mekanizmasına yakınlığı ve tarihe de devlet yanından bakmaları neredeyse zorunludur. Oysa geldiğimiz noktada, 21. yüzyılda, artık neredeyse %95’i kentleşmiş bir toplumda aydının (ulemanın!) devletten kopması çok daha kolay olmanın ötesinde başka bir tür zorunluluğun sonucudur. Türk toplumu kentleşmekte ve dünyevileşmektedir. Bunun sonucu olarak devlet, toplum üzerinde kendi alışlageldik ideolojik biçimlendirme gücünü yitirmekte ve tam tersine toplumun devleti biçimlendirmesi, bir anlamda devleti ‘kendi’ devleti haline getirmesi mekanizmaları güçlenmektedir. Bunun siyasal zeminde görünür hale gelmesi belki daha geç olacaktır ama düşünsel anlamda devlet ideolojik belirleyicilik gücünü kaybetmektedir. Tarih alanında da devletin ideolojik aygıtlarının dışında toplum odaklı bir ideolojik (özgür) zemin hızla büyümektedir ve büyüyecektir. Bu makaleyi de bu zeminde gelişen, daha doğrusu bu zemini görünür yapan toplum odaklı bir eleştirel/ideolojik bakışın örneği ve kendi alanında da öncülerinden biri sayıyorum. Bir anlamda tarih artık devletin siyasal bir aracı olmaktan çıkıyor. Ancak makale kendini var eden koşulların çözümlenmesi ve değerlendirilmesi açısından eksiktir; bir değişim önerirken bu değişikliğe zemin hazırlayan toplumsal dinamikleri kendi iç malzemesi yapamamakta, bu açıdan yazıldığı yılın makalesi olma niteliğini

belirginleştirememektedir.

Makale bu eksikliğini toplumsal dinamiklerin toplumu ve düşünsel üst yapıyı biçimlendirme mekanizmasını görmezden gelerek, aslında olgusal olan dönüşümün, tarih yazıcılığında da etkilerini göstermiş olmasını, “1990’lı yılların ortasından itibaren Türk üniversitelerinde yurtdışı doktoralı tarihçilerin görev alması konuya ilişkin çağdaş dünyadaki gelişmelerin takibini beraberinde getirmiş, Tarih Vakfı’nın tercüme/sempozyum/çalıştay/projeleriyle zenginleşen tarihyazımı yeni kapılar aralamıştır” diyerek (Şimşek ve Esmen, 2021:384) ve yanlış bir kaynağa bağlayarak ortaya koymaktadır. Zihnini, bakışını devlet açısından olaylara bakmaktan kurtarmış bir aydın sınıfı söz konusudur artık. Ve bunun mekanizmaları dışarda doktora yapmakla ilgili değildir. Peki bu eksiklik nereden kaynaklanmaktadır?

Kanımcıca devlet odaklı tarih anlayışından kurtulmanın, tarihe devlet yanından bakmaktan çıkmanın toplumdaki olgusal dönüşümünün sonucu olmasını görmezden gelmenin ya da görememenin en büyük nedeni, bizim, tarihi, insan iradesinin biçimlendirdiği olaylar yığını değil de toplumsal dinamiklerin biçimlendirdiği bir alan olarak görmemizi sağlayan şeyin, yani tarihi insan iradesini aşan yasaları olan bir dönüşüm alanı, gerçek bir bilim haline getiren Marksist bakışın, Türk akademilerinden ve akademik yazından neredeyse silinmesidir. Türkiye’de tarih biliminin bir anlamda özgürleşmesinin nedeni yurtdışı doktoralı tarihçilerin akademide çoğalması değildir. Bu özgürleşmenin nedeni olgusaldır. Toplum değişmektedir. Belirttiğim gibi bunun temel iki dinamiği dünyevileşme ve kentleşmedir. Türk toplumunun kentleşmesi de doğal olarak ‘hadi kentleşelim’ diyen bir bakışın ve zorlamanın, bir planın sonucu değildir. Olgusal derken kastettiğim de budur. Kentleşen toplum dünyevileşmektedir. Bu ikisini aynı gelişmenin iki yüzü olarak da ele alabiliriz. Belki bir üçüncüsü bu dinamiklere eklenebilir: Hayatın uzaması. 20.yüzyılın başında çoğu köylerde yaşayan, Hititler dönemindeki usullerle tarım yapan ve bu dünyada 30-35 yıl kalan bir kitlenin “öbür dünyacı” bir anlayışa kapılması daha kolaydı ve devlet karşısında da ‘biçimlendirilebilir’ olma (görülme) niteliği çok daha fazlaydı. 21.Yüzyılın ilk çeyreğinde bu dünyada artık 80-90 yıl kalacak ve dünya nimetlerinden yaralanmanın lezzetine ve belirli bir tüketme zenginliğine ulaşmış kentli bir kitle ise cenneti artık bu dünyada vaad eden ideolojilere böyle ifade etmese bile, daha yakındır. Bu toplumsal dönüşüm, tarih yazımında da tarihin yorumlanmasında da etkileri olan bir dönüşümdür.

Makalenin Birinci ve İkinci Bölümü

Makalenin ilk bölümü, Osmanlı son dönem tarihçiliğinin ana hatlarını vermektedir. İkinci bölüm ise Cumhuriyet sonrası Türk tarihçiliğinin temel yönelimlerine değinmektedir. Bu bölümler kısa ve öz bir biçimde makalenin temel sorunsalına bizi hazırlamak bağlamında çok değerli içeriğe sahiptir.

Özdemir A U (2021). Ahmet Şimşek ve Can Tankut Esmen’in “Türk Tarihinin Yazımına İlişkin Bazı Sorun Tespitleri ve ‘Zihniyet Temelli Tarih’ Modeli Önerisi” Başlıklı Makaleleri Hakkında Görüşler. *Mülkiye Dergisi*, 45 (4), 1019-1031.

Makale ilk dönemde Osmanlı devlet aygıtının ideolojik bir parçası olan Osmanlı aydınının tarihe bakışının gerisindeki temel motivasyonun, devleti kurtarmak ya da o dönem hissedilen yok oluşa doğru giden süreci durdurmak olduğunu ustalıklı ve özlü biçimde ortaya koyuyor. “Yeniden güçlü bir Osmanlı toplumu için tarih şarttır” sözü bunu ifade etmektedir (Şimşek ve Esmen, 2021: 380). Aslında Cumhuriyetin ilk dönemindeki tarih anlayışı üzerinde de Milli Mücadele dönemindeki travmanın etkisi benzer yönde etki yapmıştır denebilir. Bana göre, Cumhuriyetin ilk dönem tarihçiliğinde de temel motif, ‘bu topraklar bizimdi’ ve ‘biz de medeniyiz’ anlayışını tarih alanında var etmektir. Bunun bir aşağılık kompleksini gösterdiği kuşkusuzdur. Makale, aşağıdaki ifadeyle tarihi aslında siyasetin bir alanı olarak gören, ‘tarihçi’ yi de devletin çıkarlarını önceleyen bir devlet memuru haline getiren ve günümüze kadar gelen bir anlayışı vurgularken yalın gerçeği biraz çekingen de olsa belirtmektedir:

Eski Türk tarihinin genel özellikleri üzerinde sağlanan buradaki mutabakatın arkasında, tarihçilik mesleğinin usul ve kaidelerine binaen yapılan ‘akademik’ niteliğe haiz araştırma ve inceleme faaliyetlerinden ziyade siyasi bir konumlanışın olduğuna dikkat çekilmelidir. Öyle ki, son derece hassas bir süreçten geçmekte olan genç Türkiye Cumhuriyeti’nin acil siyasal ihtiyaçları, tarih metinlerinin biçimini ve muhtevasını belirleyen en önemli amil olmuştur (Şimşek ve Esmen, 2021: 382).

Makale bu giriş ve iki bölümdeki özlü anlatımıyla asıl tartışılacak konuya güzel bir giriş yapmaktadır. Makalenin asıl yöneldiği sorunsal ise üçüncü bölümde karşımıza çıkmaktadır.

Makalenin Üçüncü Bölümü

Makale, haklı bir saptamayla ortaya koyduğu Türk tarih yazıcılığının genel olarak içine hapsedildiği bir paradigmanın aşılması çabasına odaklanmaktadır. Şu saptama önemlidir:

Bu durum, özellikle Meşrutiyetten beri yaklaşık yüzyılı aşan bir süredir, Türk tarihi üzerine yayımlanan milli temelli çalışmaların bir sonucu olarak kabul edilebilir. Daha çok ‘vatanın mukadderatı’ ve ‘devletin bekası’ üzerine refleksif yaklaşım ve tezlerle kurumsallaşan söz konusu yapı, Soğuk Savaş döneminde etkisini yoğunlaştıran mefkureci (idealist) yaklaşımdan etkilenerek, Türk tarih tasavvuru ve imajlarının adeta tarih dışı bir tanımla belirlenmesi şeklini almıştır. Bu durum, aslında toplumun tarih tasavvuru ile doğrudan alakalı olmayıp, tarihe göbekten bağlı biçimde ilerleyen ve tarih eğitimine nüfuz etme amacıyla olan siyasi konjonktür ile daha çok alakalı görünmektedir. (Şimşek ve Esmen, 2021: 384)

Burada söylenmesi gereken bir nokta yukarıda özetlenen bu yaklaşımın özellikle akademik tarihçilikte geçerli olmasıdır. Yazarlar burada haklı olarak ve biraz da çekingenlikle, Türk tarihinin siyasetin bir alanı, Türk akademisyeninin ve üniversiter sistemin de devlet siyasetine malzeme sağlayan bir işleyişe sahip olduğunu belirtiyorlar. Buna karşılık üniversiter sistemin dışında gelişen tarihçiliğin, çok güçlü isimlerle, bu yanlış tarih anlatısından uzaklaşarak ve devletin ideolojik aygıtı pozisyonundan sıyrılarak, Türk tarihinin bilimsel kurgusu hakkında çok sayıda eser verdiklerini görmezden gelemeyiz. Görmezden gelen, aslında akademik tarihçiliktir.

Aslında yukardaki alıntıdaki son cümlede geçen “siyasi konjonktür” tanımlaması özne olarak Türk siyaseti ve daha dar olarak Türk devletine karşılık gelmektedir. Ben böyle okuyorum ve bunun dışında bir okumanın sorunun özünden korkup kaçmak olduğunu düşünüyorum. Özellikle akademik tarihçiliğin devlet için ürettiği bu malzeme ise genellikle toplumu biçimlendirme isteğinin, bir bakıma Türk devletinin Türk toplumunun sosyolojik bir varlık olarak kendi istediği kıvamda olmadığı ön bilinci ile hareket ederek, tarih bilimini ve tarih eğitimini, bu kıvamı oluşturmada bir araç olarak görmek ve kullanmak isteğinin sonucudur. Dolayısıyla bilimsel olmaktan uzaktır. Yazarlar bu malzemeyi “masalımsı bir ideal” (Şimşek ve Esmen, 2021: 384) olarak tanımlarken haklıdır.

Yazarlar makalelerinde bu masalımsı kurgunun yukarıda açıkladığımız nedenlerini tam yetkinlikle dile getir(e)meseler de aslında makale tarih biliminin ‘bilimselliğinin’ inşasına yönelik içten bir davet niteliğindedir. Bu açıdan önemlidir. Makale, üçüncü bölümden itibaren hem bugüne kadarki anlatının bir eleştirisi hem de bu eleştirilen malzemenin yerine geçmesi gereken ve gerçeklikle örtüşen asıl bilimsel tarih yazımının kaba hatlarla verilmesi gibi zor bir işi üstlenmektedir.

Makale çok naif bir biçimde de olsa bilimsel gerçeğin kapısını açan güçlü sorular üretebilmektedir. Örneğin ‘Türkler nasıl müslüman oldu?’ sorusu bunlardan biridir. Kuşkusuz bütün Türk kitle, Kur-an’ı Kerim’i okuyarak ve ‘çok güzel bir dinmiş’ diyerek müslüman olmadı. Ama tarih yazımındaki hava budur. Makalenin yazarları bu kadar keskin olamıyorlar ama aynı sonuca vardıklarını anlıyoruz: Bu konudaki geleneksel anlatı sorunludur. Bu konu elbette sadece bir örnektir ve aslında makalede sorularla sınıanan geleneksel anlatı, belirttiğimiz gibi devletin bir Türk-İslam (Sünni) homojenite arayışı siyasetinin bir parçası olarak var olmuştur. Buna ilişkin makalede bir cümle şöyledir: *“Türk tarihinin, devlet temelli kesintisiz sürekli anlatısı çerçevesinde inşa edilmesi, çoğu zaman tarihsel olmaktan çok siyaseten ortaya çıkan idealleştirme, tarih yazımı ve öğretiminin odaklandığı gerçekliğin önüne geçebilmektedir.”* (Şimşek ve Esmen, 2021: 388)

Makalede Türklerin islamiyetle ilişkisine ait tarih yazımının 1945 yılı sonrasındaki Soğuk Savaş olgusunun etkisinde kaldığına yönelik doğru bir değerlendirme de şudur:

Ancak örneğin, Türklerin Müslüman olmadan önce de neredeyse Müslüman gibi hayat sürdürdükleri, bu çerçevede Müslüman olmalarının nerdeyse ‘Tanrısal bir zorunluluk olduğu’ gibi iddialar, söylemeye çalıştığımız ‘aşırı yorum’ kısmına tekabül eder. Çünkü bu iddialar kanıtlanabilir nitelikte değildir. Zaten ortaya çıkışları da siyasetendir. Bu söylemin temelinde; gerek 19. yüzyıl romantik ulusçuluğunun, gerekse sonrasında 1945’lerden itibaren yaşanan Soğuk Savaş döneminde tarih ders kitaplarında bariz biçimde ön plana çıkarılan ‘zafer kazanan Müslüman Türk’ idealleştirmelerinin (meküreci yaklaşımın) olduğu düşünülmektedir (Şimşek ve Esmen, 2021: 388).

Bu doğru ama eksik bir değerlendirmedir. Aynı zamanda eksikliği ölçüsünde gerçeğin çekinerek hatta korkarak söylenmesidir. Çünkü tarih metinlerinde eleştirel yaklaşım, günümüzden uzaklaştıkça daha tehlikesizdir ama bu uzaklaşma gerçeğin tam ve netlikle ortaya konulmasından da uzaklaşma anlamına gelir. Eksik parça ya da parçalar, bu eleştirel düzlemde 12 Eylül askeri darbesine, Yök’ün icat edilmesine, yani Türk üniversiter sisteminin gerçeği dile getirme yeteneğini yani bilimselliğini iğdiş etme mekanizmalarına monte edilmesine ve devletin, tarihin ve sosyolojinin toplumu bir ulus yapma mekanizmalarındaki eksikliğini, gecikmişliğini ve yavaşlığını, güçle ve siyasetle doldurma anlayışına, bu bağlamda devlet odaklı biçimlenmiş ve dayatılmış Türk-İslam sentezi politikalarına makalede yer verilemeyişi, daha doğrusu eleştirinin dönemsel olarak günümüze uzatılamamasıdır. Çünkü Türkiye’nin son 40 yılı artık Soğuk Savaş mekanizmalarının etkisi ya da dizaynı ile değil, 12 Eylül askeri darbesinin etkisi ve dizaynı ile biçimlenmiş yıllardır. Makale 1980 sonrasını yok sayarak aslında çok iyi niyetli ve doğru bir ‘düzeltme’ çabasını gerçek hedefe yöneltme cesaretini gösteremiyor.

Makalenin Dördüncü Bölümü

Bu bölümde makalenin eleştirdiği tarih yazım modelinin yerine önerilen “Zihniyet Temelli” Türk tarih yazımı açıklanmaktadır. Bu bakımdan makalenin en önemli kısmı burasıdır diyebiliriz. Yazarlar bu noktada Türk tarihi için “üç ana dönem ve iki bunalım/geçiş dönemi” önermektedirler (Şimşek ve Esmen, 2021: 389). Ancak yazarlar her ne kadar bu bölümde tarihe zihniyet temelli yaklaşım olarak bilinen birçok büyük tarihçinin adını ansalar da zihniyet sözcüğünün/kavramının anlamına yer vermemektedirler (Şimşek ve Esmen, 2021: 389). Bunun büyük bir eksiklik olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Türk tarih yazıcılığının çok uzun süren bir alışkanlığının ve kabulünün yerine çok temel bir

eleştirisi ile yeni bir model önerilmektedir ama bu yeni modelin temel kavramı açıklanmadan bırakılmaktadır. Oysa zihniyet Türkçesi de olan bir sözcük olup 'anlayış' demektir. Daha detaylı bir tanım ise şöyledir: *"Zihniyet, insan zihninin bir hali, bir tavrıdır. Bu hal ferdi veya sosyal bir grubun düşüncesini sevk ve idare eder."* (Öner, 1985: 85) Burada 'Dünya görüşü', 'kafa yapısı' ve 'anlayış' gibi, bir gerçeği belli bir alışkanlık ve belli bir bakış açısıyla görmeyi işaret eden, genişletici diğer kavramlarla da ilişkili bir sözcük/kavram söz konusudur. Bir insan ya da bir topluluk bir gerçeği ya da oluşu, belli bir perdenin arkasından görmekte ve yorumlamaktadır. Bu perdenin oluşumun tarihsel bir derinliği olması gerektiği açıktır. O perde zihniyettir.

Yazarlar, Türk tarihi için önerdikleri "Zihinsel Temelli Türk Tarih Modeli" çerçevesinde ilk "kırılma" (Şimşek ve Esmen, 2021: 391) olarak Türklerin İslamlaşmasını görmektedirler. Bu uzun bir geçiş dönemini oluşturmaktadır. Bu süreç aynı zamanda yazarlara göre yerleşik hayata geçiş süreci ile de örtüşmektedir.

Yazarlar makalenin bu son bölümünde zihniyet temelli Türk tarihini İslamiyetin kabulü ile ilişkili üç önemli (büyük) döneme ayırmaktadır¹. Aslında makalenin özet kısmında bu yeni modelin üç temel dönemi şöyle açıklamaktadırlar: 1-Eski Türkler; 2-Müslüman Türkler; 3-Modern Türkler. Bu adlandırmayı önerilen modele göre tamamlarsak dönemselleştirmenin tam hali şöyle olacaktır: 1.Eski Türkler Dönemi; 2-Müslüman Türkler Dönemi; 3-Modern Türkler Dönemi. Makalenin özet kısmındaki bu ilk dönemleştirmeye rağmen dördüncü bölümdeki adlandırma farklıdır ve ayrıca her dönem için Türkler açısından bir de tiplendirme tarifi içermektedir:4.1. İslam'dan Önceki Türkler (Hiyerarşik Toplum Yapısı İçinde Savaşçı –Alp- Tipi); 4.2. Müslüman Türkler (Kanaatkar, İtaatkar, Gazi Müslüman Tipi); 4.3. Modern Dönem (Dünyevi-Seküler Tip, Şimşek ve Esmen, 2021: 390-391). Bu dönemselleştirme ve dönemlerin adlandırılmasında makalenin kurgulanışı açısından dikkat çeken noktalar şöyledir:

1-Özet kısmında bütün dönemlerin adlandırılması "Türkler" sözcüğü ile bitmektedir. Oysa dördüncü bölümde bölüm adlarının ilk ikisi (4.1 ve 4.2) yine "Türkler" ile bitmesine rağmen son bölüm (4.3.) "Dönem" sözcüğü ile bitmektedir. (Şimşek ve Esmen, 2021: 392) Doğrusu, bize göre, yukarıda önerdiğimiz ve makalenin özüne de uygun biçimde hem "Türkler" hem de "Dönem" sözcüğünü içeren; 1.Eski Türkler Dönemi; 2-Müslüman Türkler Dönemi; 3-Modern Türkler Dönemi kullanımı ile dönemleştirmeyi ifade etmek olmalıdır.

2-Yazarlar özet kısmında verdikleri dönemleştirmeye metin içinde uymamaktadırlar. Dördüncü bölümdeki dönemleştirme ve adlandırma, özetten farklıdır. Yazarlar üç dönemli bir model öneriyorlar ama görüleceği üzere ilk dönem, mantıken ikinci bölüm "İslamiyete geçiş" sonrasını belirttiği için "İslamiyetten önceki Türkler" adlandırmasına karşılık geleceksen, özet

kısımında bu dönem için “Eski Türkler” tanımlamasını kullanmaktadırlar. Nitekim makalenin bölümlerinden 4.1 olarak başlıklanan bölüm “İslamdan Önceki Türkler” olarak adlandırma yapmaktadır. Özetle verilen bölümlerdeki “Eski” sözcüğü, hemen karşıtı olan “Yeni” sözcüğünün arayışını ve tamamlayıcılığını doğuracağı için sakıncalı ve yanlış bir kullanımdır. Makalenin 4.1. bölümünde ise bu hata Birinci dönem olarak “İslam’dan Önceki Türkler” olarak düzeltilmiştir. Ancak bu kez de hem “İslam” hem “müslüman” sözcüklerinin aynı modelde birlikte kullanımı söz konusu olmaktadır ve bu da doğru değildir. 4.1. Bölüm “İslam’dan Önceki Türkler” iken 4.2. Bölüm “Müslüman Türkler” biçimindedir. Bana göre sözcüklerden biri seçilmeliydi. Örneğin ilk bölüm (dönem) “İslam’dan Önceki Türkler” iken ikinci dönem “İslam’dan Sonraki Türkler” olabilirdi. Çünkü “İslamdan Önceki Türkler” açıkça Türklerin İslamı kabulünden önceki bir dönemi işaret etmektedir. Bu bakımdan ‘İslamiyeti kabul etmeden önce Türkler’ biçimine gerek yoktur. Bu durumda “İslamdan Sonraki Türkler” deyiimi de Türklerin İslam’ı kabulünden sonraki dönemi işaret eder olacaktı. İlk dönem için “kabul” sözcüğü kullanılmıyorsa ikinci döneme karşılık gelmek üzere bir dini kabul etmeyi vurgulamak için “Müslüman Türkler” demeye de gerek yoktur. Yok ille de “Müslüman Türkler” ikinci dönemin adı olacaksa ilk dönem pekala ‘Müslümanlık Öncesi Türkler’ ya da ‘Müslümanlığı Kabul Öncesi Türkler’ olabilirdi. Bu durumda bir çelişki olmaktadır. Çünkü dönemleri ayıran olgu ya da süreç, Türklerin Müslümanlığı kabulü müdü, yoksa Türklerin İslamiyete geçişi midir sorusu doğmaktadır. İkiyi aynı şeydir ve dönem adlandırılmasında İslam ve müslüman sözcüklerinden biri seçilmelidir.

3-En temel eleştirilerimden biri ise üçüncü bölümün adlandırılmasına ilıskindir. Bu bölüm özetle “Modern Türkler Dönemi” ama 4. Bölümün 4.3. alt bölümünde yukarıda belirttiğim üzere “Modern Dönem” olarak adlandırılmaktadır. Özet ve 4.3. bölümün yapısından bu dönemin Türk tipi, “modern” olarak adlandırılabileceği gibi (özetle), aynı zamanda “Dünyevi-Seküler Tip” olarak da adlandırılabilmektedir (4.3. bölüm, Şimşek ve Esmen, 2021: 395) Dolayısıyla “aynı şeye eşit olan iki şey birbirine eşittir” aksiyomuna göre Modern Türk, Dünyevi- Seküler bir tiptir. Modern olmanın anlamı budur. Bu kavramların özdeşleştirilmesinin yaratacağı sorunlar adlandırmada dikkate alınmamıştır.

Ancak asıl sorun, hangi içerikte kullanılırsa kullanılsın “Modern” sözcüğünün dönemleştirme bağlamı içindeki konumudur. Çünkü Türkler makaleye göre bir dine girmeden önce ve girdikten sonra olmak üzere iki büyük döneme ait bir zihinsel yapı geliştirmişlerse üçüncü dönem de dinle ilıskın bir ayrımı gerektirmektedir. Dolayısıyla mantık gereği bir dinin kabulü ve öncesi gibi iki büyük zihniyet dönemi varsa üçüncü dönem, bu kabul edilen dönem içinde bir alt dönem midir yoksa başka bir dine geçiş ya da bu dinden çıkıldığı dönem midir? İlk iki dönemi dine göre belirleyip üçüncü dönemi din üzerinden belirlememek olmaz. Oysa Türkler müslümanlıktan çıkmamıştır. Dolayısıyla üçüncü dönemin tanımlanmasına yer veren bir zihniyet dönemlendirmesi, dine

Özdemir A U (2021). Ahmet Şimşek ve Can Tankut Esmen’in “Türk Tarihinin Yazımına İlişkin Bazı Sorun Tespitleri ve ‘Zihniyet Temelli Tarih’ Modeli Önerisi” Başlıklı Makaleleri Hakkında Görüşler. *Mülkiye Dergisi*, 45 (4), 1019-1031.

geçiş ve din öncesi gibi iki ana dönem kurgulayamaz. Bu haliyle 3. Dönem olarak kurgulanan dönem, ilk iki döneme uygun olmamıştır. Esasen “Modern” sözcüğü bir dönemleştirmeye monte ediliyorsa Modern Dönem ve Modern Öncesi gibi iki ana bölüm kesinlikle vardır. Somut olarak “Modern Türkler Dönemi” varsa mutlaka “Modern Öncesi Türkler” dönemi de vardır. Bu kavramın doğası gereğidir. Dolayısıyla İslamiyet Öncesi Türkler Dönemi (Müslümanlığı Kabul Öncesi Türkler Dönemi) ve İslamiyet’e Geçiş Sonrası Türkler Dönemi (Müslümanlığı Kabul Sonrası Türkler Dönemi) Modern Öncesi dönemin iki alt bölümü olarak kurgulanmak zorundaydı. Bu yapılmayarak dönemselleştirmede (adlandırmada) bir kurgu hatası yapılmıştır. Çünkü makaledeki kurguda “Müslüman Türkler Dönemi” bir dönemleştirme yapıldığı için bitmiş ve “Modern Türkler” dönemi başlamış gibi durmaktadır. Eğer başlama ve bitme yoksa dönemselleştirme doğru yapılmamış demektir. Tarihsel dönemler, biri bitip diğeri başlayan bir sıra içinde vardılar. Bu zihniyet temelli bir dönemselleştirme olsa da böyledir. Olsa olsa eğer Türkler deyimi ile genel bir çoğunluk kastediliyorsa -ki herhalde öyledir/öyle olmalıdır- bu çoğunluğun zihniyet dünyası müslümanlıktan tamamen boşalmış değildir; yani Türkler “Modern” dönemde de Müslümanlıktan çıkmış değillerdir. Oysa ilk iki dönemi ayıran çizgi bir dinden bir başka dine geçti. Bu haliyle ikinci dönemden üçüncüye geçişin de aynı büyüklükte bir dönüşümü kavrayacak biçimde kurgulanması gerekirdi ki makalenin dönemselleştirmesinde sadece kabaca son 100 yıla denk düşen süre sonuç üretmesi açısından bu büyük dönüşümü hak edecek kadar uzun değildir. Çünkü eski ya da İslamiyet öncesi Türkler dönemi bin yıllara varırken, İslamiyet sonrası dönem en az bin yıldan fazla bir süreye denk düşerken üçüncü dönemin kabaca 100 yıllık bir süreyi bile kapsamaması, dönemselleştirmedeki kurgunun eksik yönünü vurgulayan bir diğer göstergedir. İlk bölümü 200, ikinci bölümü 150 sayfa süren ama üçüncü bölümü sadece beş sayfadan oluşmuş bir romanın kurgusu güzel bir kurguyu işaret etmez. Böyle bir roman yayınevi editöründen sanırım geri dönerdi. Büyük romancıların yapıtlarının hiçbirinin dönemselleştirme açısından kurgusal yapıları bu biçimde değildir. Örneğin üvertür kısmı yarım saat olan toplamda 45 dakika süren bir operadan da başarılı olarak söz edemeyiz.

4-Makaledeki dönemselleştirmeye genel itirazımı ise bu aşamada yapabiliriz. Öncelikli olarak belirteceğimiz konu, modernleşme dönemi ile büyük bir genelleme yapacaksa, müslümanlığın modern dünyaya bakışında ve müslüman zihniyet dünyasının kendi içinde bir dönüşümünden söz edebileceğimizdir. Burada da yine ‘Müslümanlık’ sözcüğünün mutlaka içinde olacağı bir dönemleştirme yapılması gerekirdi. Hatta Türklerin 20. yüzyılın sonlarına doğru ancak okuma yazma oranı açısından modern bir topluma benzer bir alt yapı oluşturduklarından ve kutsal kitaplarını okumaya kitlesel olarak yeni başladıklarını düşündüğümüzde müslümanlık zihniyetinden çıkmalarından değil, bilinçli olarak bu zihniyet dünyasına yeni yeni girdiklerinden bile söz edilebilir. Bu anlamda Türklerin ‘Müslümanlığa geçişi’ nin tamamlanmış bir olgu olduğu iddiasının da sorgulanması gerekir. Esasen makale bu noktalara

değınmemekte, değiştirmeye çalıştığı genel paradigmanın temel yapılarına “Türklerin Müslümanlığa Geçişi” gibi tartışılması çokça yapılmamış bir kavrama ve biçime çok sorgulamadan teslim izlenimi vermektedir. Çünkü “Türklerin İslamiyete Geçişi” sorunlu bir kavramlaştırmadır ve akademide çok tartışılmayan bu konu, akademi dışında kalan Türk aydınlarının eserlerinde çok farklı okumalarla çok radikal eleştirilerle karşılanmıştır. Yazımın başında şöyle demiştim: “*Buna karşılık üniversiter sistemin dışında gelişen tarihçiliğin, çok güçlü isimlerle, bu yanlış tarih anlatısından uzaklaşarak ve devletin ideolojik aygıtı pozisyonundan sıyrılarak, Türk tarihinin bilimsel kurgusu hakkında çok sayıda eser verdiklerini görmezden gelemeyiz.*” Bu eserlerden biri olarak akla gelen örnek Yalçın Küçük’ün *Atamanoğlu Fatih* (Küçük, 2012) adlı kitabıdır. Bu eserde, Osmanlı beyliğinin kurucularının müslüman değil, o dönemde pagan oldukları cesaretle ileri sürülmektedir. şu sözler bu yapıttandır: “*Atman ya da Ataman’ın, Edebali’nin desteğini almak için kızı Malhatun ile evlendiği güne kadar Müslüman olmadığını sahih kabul etmeyi öneriyorum.*” (Küçük, 2012:28)

Burada Atman, Osmanlı İmparatorluğu’nun kurucusu olarak bildiğimiz ‘Osman’ dır. Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk dönemlerindeki manzara budur. Bu eser Türk üniversiter sistem içinde, ‘yok’ kabul edilmektedir. Başka örnekler de vardır. Dolayısıyla Türk üniversiter sistemi kendisini bir tür memur kabul eden devlet eksenli tarih kurgusunun dışına çıkacak cesarete ve birikime sahip değildir. Üzerinde konuştuğumuz bu makale de eleştirdiği sistemin çizdiği sınırların maalesef içinde kalmakta ve genel-geçer şablonlara yeteri cesaretle karşı çıkamamaktadır. Diyebiliriz ki Selçuklu-Osmanlı-Türkiye siyasi çizgisi üzerindeki bir tarih sürekliliğinde ‘İslam’ kökenli bir zihniyet çizgisinin belirleyicilerinden söz etmek olanaksızdır. Bu noktaya geleceğiz ancak İslam dininin devlet katında olduğu gibi toplumun dokusuna da nasıl işle(me)diğine ilişkin başka bir örnek vermek istiyoruz. 20. Yüzyılın başında yani Osmanlı devrinin sonundaki bir manzara şöyle verilmektedir:

Derse başlarken İstanbullu başavuşa dersi sadece dinlemesini, sual cevaplara katılmamasını şöyledim. Sonra da askerlere sordum:

-Bizim dinimiz nedir? Biz hangi dindeniz?

Hep birden:

‘-Elhamdü-l-illah Müslümanız,’

diye cevap vereceklerini sanıyordum. Fakat öyle olmadı. Cevaplar karıştı.

Kimisi ‘İmamı azam dinindeniz’ dedi. Kimisi de hiç bir din tayin edemedi.

Arada:

‘-İslamız,’

Diyenler de çıktı ama;

‘-Peygamberimiz kimdir?’

deyince, onlar da pusulayı şaşırdılar. Akla gelmez peygamber isimleri ortaya atıldı. Hatta birisi:

‘-Peygamberimiz Enver Paşa’dır! dedi. İçlerinden peygamberin adını duymuş olan birkaçına da:

‘-Peygamberimiz sağ mı Ölü mü?’

deyince iş gene çatallaştı. Herkes aklına gelen cevabı veriyordu. Bir kısmı sağ, bir kısmı ölüdür tarafını tuttu. Fakat birisinin kuvvetle konuştuğunu, yahut bir tarafın daha ağır bastığını görünce, diğer tarafın da kolayca o tarafa kaydığı görülüyordu.

Peygamberimiz sağdır diyenlere:

‘-O halde Peygamberimiz hangi şehirde oturur?’

diye sordum. Cevaplar tekrar karıştı. Onu İstanbul’da Şam’da yahut Mekke’de yaşatanlar oldu. Hiç bir yer tayin edemeyenler daha çoktu. Peygamber ölmüş diyenlere de:

‘-Peygamberimiz ne kadar zaman evvel öldü?’

denildiği zaman bu sefer onlar şaşkırdılar. Yüz sene önce, beş yüz sene önce, bin sene önce diye gelişi güzel bu sefer onlar şaşkırdılar. Yüz sene önce, beş yüz sene önce diye gelişi güzel cevaplar verenler oluyordu. Fakat çoğu, vakit tayin edemiyorlardı.

Dinimizin adı ve peygamberimiz bilinmeyince de din ilkelerini ve ibadetlerini doğru dürüstbilen hiç kimse çıkmadı. Ezan dinlemişlerdi. Fakat ezan okumayı bilen yoktu. Namaz kılan bir iki kişi çıktı. Fakat onların da hiçbiri, namaz surelerini yanlışsız okuyamadı. Daha garibi, niçin namaz kıldıklarını bir türlü anlatamadılar. Sonra:

‘-Köyünde cami olanlar ayağa kalksın,’

dedim. Gerçi köylerinde cami olan birkaç kişi kalktılar. Fakat onlar da bayramlarda, cumalarda adet yerini bulsun diye camiye gitmişlerdi. Köylerinde mektep olan bir tek kişi çıkmadı. Bazı camili köylerde, cami odasında küçük çocuklara imam tarafından Kur’an ezberlettirilmeye çalışıldığını görmüşlerdi. Ama usulü dairesinde ve ayrı bir köy mektebi gören kimse yoktu.

İlk ders beni şaşırtmıştı. Bu bölük, o zamanki mülletin bir parçasıydı. Hepsi de Anadolu köylüleriydiler. Biz Anadolu köylüsünü dindar, mutaasıp bilirdik. Halbuki bu gördüklerim sadece cahildiler. (Aydemir, 2009: 102-104)

Bu uzun alıntının da gösterdiği gibi sadece Osmanlı tarihinin başında değil sonunda da halk kesimlerinin zihniyetinin oluşumu noktasında İslam dininin belirleyiciliğinden söz edemeyiz. Dininin ne olduğunu bile bilmeyen bir kitlenin bir dinin etkisiyle belirli bir zihniyete sahip olduğunu düşünmemiz olanaksızdır. Dolayısıyla toplumun zihniyet dünyası makalede denildiği gibi islamiyetin çok da belirleyici olduğu bir zihniyet dünyası olmayabilir. Bu noktada da olgusal bir zenginliğe dayanmaktan ziyade genel kabul görmüş ön yargıların ve yine devlet eksenli bakışın etkisinde dile getirilmiş bir yaklaşım söz konusu.

Oysa Osmanlı toplumsal yapısı içinde fakirliğin, cehaletin, yoksulluğun,

devlet karşısındaki güçsüzlüğün, insanları din farklılıklarını aşan bir biçimde aydınlaştırması ve farklı dinden, inançtan olanları benzeştiren bir zihniyetin belirleyiciliği söz konusu olabilir. Bu bakımdan yoksul bir Türk ile yoksul bir Ermeni ya da Rum köylüsünün zihniyet farklılığı, maddi koşulların hep yedekte tuttuğu aynı açlık korkusunun varlığı karşısında anlamsızdır. Böyle bir maddi yoksulluk ve güçsüzlük koşullarından nasıl ki semboller dışında benzer giysiler, yiyecekler, yemekler, benzer barınma olanakları ve aynı türde eşyalara sahip olma (olamama) ya da yüksek doğum oranı ve kolayca ölme/öldürülme ve her tür güvencesizlik ve hak yoksunluğu gibi benzer yaşam biçimlerine uygun benzer yoksulluk, eziklik görüntüleri ve biçimler türerse, zihniyetler de benzer olacaktır. Bu bakımdan zihniyet, değişimde ve dönemselleştirme tek başına belirleyici olamaz.

Dolayısıyla 'İslam' endeksli bir zihniyet çizgisinin belirleyicilerinden söz eden bir bakış açısı aslında makalenin de eleştirdiği siyasetin Türk tarih yazıcılığı üstündeki belirleyiciliğinin bir sonucudur. Bu bakımdan makale, eleştirdiği baskıyı çok da üzerinden atamamıştır. Çok basitçe ifade edecek olursak, büyük halk kitlesinin inanç biçimleri ile bir ucunda tüketim bolluğu diğer ucunda da açlık gibi somut sonuçlar verebilen üretim ilişkileri arasında ilişki kurulmaması, bu eksikliğin en önemli nedenidir. Bunun yanı sıra devlet-toplum ilişkilerinde ortaya çıkan uzaklaşmanın (ve yakınlaşmanın) da açıklayıcı bir dönemselleştirmeye izin vermesi söz konusu olabilir. Din öncesi-Din-Sekülerlik gibi bir dönemleştirmeye, maddi altyapı işin içine katılmadan açıklayıcı olamaz.

Sonuç olarak günümüze gelirken daha da belirginleştiği üzere Türk toplumunun tarihsel gelişiminin kentleşme olgusuna eşlik eden bir dönemselleştirme ile de açıklanması mümkündür. Örneğin çok genel bir bakışla başlangıcından 2021 yılına kadar Türk tarihini 1-Kabile yapısının geçerli olduğu henüz devlet karmaşıklığında yapıların oluşmadığı devlet-toplum güç farkının çok büyük bir uzaklık içermediği bir ilk dönem, 2-Devlet ağırlıklı, toplumla devlet arasındaki güç farkının devlet lehine çok fazla açıldığı çok uzun bir dönem ve 3-Devletin topluma tabi, gerçek gücün topluma geçtiği yakın dönem olmak üzere de üçe ayırabiliriz. Bizce bu son dönem, çok uzunca bir geçiş döneminin ardından, simgesel olarak ancak Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin seçimler sonrası muhalefete çekilmesiyle siyasal açıdan da tamamlanacak bir dönem olabilir. Bu dönüşüm kentleşme olgusunun gelişimi ile de örtüşür. Bu dönemin toplumsal ayağı bana göre gerçekleşmiştir. Böyle bir modellemede Cumhuriyetin ilanından bugüne kadar geçen dönem, siyasal idealin olgusal gerçekliğin ilerisinde kalması yüzünden belki bir geçiş dönemi olarak nitelendirilebilir. Kuşkusuz böyle bir modelde görünürde var olan anayasal ve yasal hakların (örneğin en temel haklar olan yaşam hakkı, vücut dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliği, toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkı, kadın ve mülkiyet haklarının bile zaman zaman yaşanan olumsuz örnek olaylar hatırlandığında tam kullanılmadığı düşünüldüğünde) görüntüde kalmadığı, tamamen içselleştiği ve egemen sınıfların (burjuvazinin),

aracısız (bürokrasi ile denge arayışına girişmeden) egemenliğinin kurulması (devletin topluma tabii olması) gibi olgular referans alındığında, gerçek burjuva devriminin 1908'den 2020'lere çekilmesi de mümkün olacaktır. Kuşkusuz bunlar da alternatif modellemelerdir.

Makalenin ileri sürdüğü dönemselleştirme önerisinin ise son bölümünde (Şimşek ve Esmen, 2021: 396-397) sayılan bütün olabirliklere zemin sağlayabilme yeteneği ise bence bu kadar geniş bir yelpaze oluşturmaz. Ancak makele, çok önemli bir konuda bir tartışma yaratması bakımından önemli ve öncüdür. Daha geniş tartışmaları davet etmesi ise büyük bir başarıdır.

Sonnotlar

¹ Makalede bu geçişler ve bir dönemi diğerinden ayıran sınırlar için "kırılma" sözcüğü de kullanılmaktadır. Örneğin Şimşek ve Esmen, 2021: 391.

Kaynakça

Aydemir Ş S (2009). *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi Yayınları, 21. Baskı.

Küçük Y (2012). *Atamanoğlu Fatih*, Mızrak Yayınları, Birinci Baskı.

Öner N (1985). Zihniyet Farklılıkları ve Kültür, *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Yıl.1, Sayı.1, s.83-96. 7-11 Mayıs 1984 tarihleri süresinde Erzurum Atatürk Üniversitesinde düzenlenen Birinci Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresi'nde sunulan tebliğin genişletilmiş şeklidir. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/696725>, (erişim tarihi: 29 Haziran 2021).

Şimşek A ve Esmen C T (2021). Türk Tarihinin Yazımına İlişkin Bazı Sorun Tespitleri ve 'Zihniyet Temelli Tarih' Modeli Önerisi, *Türkiyat Mecmuası*, Sayı. 31, 1 s.375-399. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1579094>, (erişim tarihi 28 Haziran 2021).